Praktijkreeks Cultureel Erfgoed

BETEKENIS EN BEHEER VAN BOMEN EN HEESTERS ALS CULTUURHISTORISCH ERFGOED

Bert (N.C.M.) Maes

Sdu UITGEVERS

Aflevering 14

Maart 2011, nr. 37

Meer informatie over deze en andere uitgaven kunt u verkrijgen bij:
Sdu Klantenservice
Postbus 20014
2500 EA Den Haag
tel.: (070) 37 89 880
fax: (070) 37 89 783

Redactie:
Drs. Meindert Stokroos (hoofdredacteur)
Ing. Bert van Bommel (Rijksgebouwendienst, TU Delft)
Jan van Zelst (Hylkema Consultants)

© Sdu Uitgevers bv Den Haag, 2011

Vormgeving: SD Communicatie, Rotterdam
Typografische verzorging: A/Z Grafisch serviceburo B.V., Den Haag

ISBN: 978 90 12 57188 3
NUR: 680

Alle rechten voorbehouden. Alle auteursrechten en databankrechten ten aanzien van deze uitgave worden uitdrukkelijk voorbehouden. Deze rechten berusten bij Sdu Uitgevers bv.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.
Voorzover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16 h Auteurswet, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet) dient men zich te wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro). Voor het overnemen van een gedeelte van deze uitgave ten behoeve van commerciële doeleinden dient men zich te wenden tot de uitgever.
Hoewel aan de totstandkoming van deze uitgave de uiterste zorg is besteed, kan voor de afwezigheid van eventuele (druk)fouten en onvolledigheden niet worden ingestaan en aanvaarden de auteur(s), redacteur(en) en uitgever deswege geen aansprakelijkheid voor de gevolgen van eventueel voorkomende fouten en onvolledigheden.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the publisher's prior consent.
While every effort has been made to ensure the reliability of the information presented in this publication, Sdu Uitgevers neither guarantees the accuracy of the data contained herein nor accepts responsibility for errors or omissions or their consequences.

Inhoud

1	**Inleiding**	5
2	**Wat is historisch plantgoed?**	10
3	**Vier voorbeelden van historische beplantingen van landgoederen**	15
3.1	Linde 'quinconce' van het Huis te Manpad	15
3.2	Landgoed Oud Bussem (gemeente Huizen)	23
3.3	Landgoed Oud Amelisweerd (gemeente Bunnik)	40
3.4	Nieuw Amelisweerd: bomeneiland in de Helweide	57
4	**Beheer en restauratie van historisch plantgoed**	60
Informatie over de auteur		62
Literatuurlijst en noten		63

Betekenis en beheer van bomen en heesters als cultuurhistorisch erfgoed

Bomen en heesters zijn een wezenlijk onderdeel van het cultuurhistorisch en monumentaal erfgoed. We kunnen daarbij onderscheid maken in groenelementen die raakvlakken hebben met de monumentenzorg én met groenelementen van het historisch agrarisch landschap. In het ene geval gaat het om cultuurhistorisch kenmerkende bomen en heesters in samenhang met de gebouwde monumenten en woonomgeving, in het tweede geval om de kenmerkende bomen en struiken van bijvoorbeeld oude boskernen, houtwallen en hagen. Ook de wijze van behandeling en gebruik van bomen en heesters behoort tot de kenmerkende parameters. Ofschoon het belang van deze vormen van cultuurhistorisch erfgoed van beide kennisvelden een algemene erkenning heeft verworven, is de detailkennis en praktijkervaring daarbij zeer gering. Met name wordt met de authenticiteit van het historisch groen bij restauratie en beheer van het landschap, parken, tuinen en landgoederen onvoldoende rekening gehouden. In dit artikel wordt aandacht gevraagd voor groenelementen in samenhang met het kennisveld van de monumentenzorg en wordt een aantal voorbeelden uitgewerkt.

1 Inleiding

De groene landschapselementen, en daarbij vooral de bomen en heesters, zijn vaak een wezenlijk onderdeel van de gebouwde monumenten. Soms is er sprake van

1, 2 Links: rij knotessen in het landelijk gebied (cultuurhistorisch functioneel); rechts: lindelaan op een buitenplaats (cultuurhistorisch decoratief).

monumentale groenelementen op zichzelf, zoals bij parken en buitenplaatsen. Door de eeuwen heen zijn bomen, heesters en planten bij gebouwen aangeplant. De aard van de groenelementen was afhankelijk van de functie en gebruik van het gebouw, hetzij ten behoeve van nuttig gebruik, hetzij voor het genoegen en versiering. Dat kan betrekking hebben op bijvoorbeeld de wens voor beschaduwing of houtoogst, of puur decoratie zoals bij sierbeplanting. Met veranderingen van appreciatie en gebruik van grond en gebouwen verandert ook de aard van de groenelementen in de loop van de geschiedenis. Maar ook wijzigingen in modes, kennis en toepassingen van het kweken en de aanleg van groenelementen spelen een rol.

Van gebouwde monumenten kan hetzelfde gezegd worden. Monumentenzorg houdt zich bezig met puur utilitaire constructies en historisch gebruik, maar ook met gevel- en interieurornamenten. En ook daarbij zijn er veranderingen in plaats en tijd.
Bepaalde bouwmaterialen werden in een bepaalde periode toegepast, zoals baksteenformaten of stuc. Bij restauratie en onderhoud houdt men daar vanzelfsprekend rekening mee. Soms worden bewust nieuwe materialen toegepast om authentieke onderdelen duidelijk in het zicht te brengen. In de loop van de geschiedenis van de restauratie van monumenten zien we een ontwikkeling van doelstellingen. Tot de eerste helft van de twintigste eeuw was er een streven om een historisch gebouw in zijn geheel terug te brengen tot een soort ideaalbeeld. Steeds meer ontstond echter een behoefte aan authenticiteit en daarmee behoud van de originele bouwonderdelen. Deze ontwikkeling loopt in feite van de achttiende eeuw tot in deze tijd. Het was John Ruskin die in 1849 over de restauratie in zijn tijd schreef:[1]

3 Laantje op historische fortificatie (Daatselaar) van de Grebbelinie beplant met fastigiate kers; cultuurhistorisch onjuiste keuze.

'...restoration means the most total destruction which a building can suffer: a destruction out of which no remnants can be gathered: a destruction accompanied with false description of thing destroyed'. Het zou echter nog zo'n eeuw duren voordat behoud van authenticiteit een vanzelfsprekend doel zou worden. Het is een discussie die deels nog wel speelt, maar de waardering voor authenticiteit wordt thans breed gedragen.

Met de waardering en restauratiedoelen van historische groenelementen ligt het over het algemeen anders. Daarbij ligt de nadruk nog steeds op het veronderstelde ideaalbeeld en niet of weinig op authenticiteit. In beperkte mate zijn er voorbeelden aan te wijzen van een keuze voor origineel plantgoed uit een bepaalde aanlegperiode, zoals de bloemperken van de gerestaureerde tuin van het Loo[2] of bijvoorbeeld de toegenomen aandacht voor oude fruitrassen.

Als historische bomenlanen door uitval van bomen incompleet raken, worden de bomen vrijwel altijd vervangen door nieuwe jonge bomen. De nog aanwezige originele bomen uit de zeventiende, achttiende of negentiende eeuw worden verwijderd en vervangen door plantgoed dat aanzienlijk kan afwijken van de originele beplanting. Soms wordt wel dezelfde boomsoort toegepast, maar hoogst zelden de historische variëteit. Met deze werkwijze wordt geen recht gedaan aan de cultuur-

4 Prachtig snoeiwerk bij Versailles, het plantgoed van de linderijen is echter historisch niet verantwoord.

5 Versailles: hagen van Zomerlinden recent ingeboet met Krimlinde en Amerikaanse linde.

historische en monumentale eigenschappen van de laan: bijvoorbeeld de historische stamvorm, de bloemkleur of het tijdstip van uitlopen van het blad. Vaak wordt een oorspronkelijke snoeivorm of een andere vorm van kroonbehandeling niet meer teruggebracht. Soms is ook de oorspronkelijke plantplaats en plantafstand veronachtzaamd. Zelfs bij Europese topstukken op het gebied van tuinarchitectuur, zoals bij Versailles, zijn kilometers aan hagen met historisch onverantwoord plantgoed aangelegd. Zelfs bij recente inboet worden willekeurige boomsoorten toegepast. Zie foto's 5 en 6.

Het ontstane verschil in gebouwde en groene monumenten is wel enigszins begrijpelijk. Bomen en sommige heesters kunnen weliswaar oud worden, maar hebben geen onbeperkte levensduur. Door verslechtering van de groeiomstandigheden kan de levensduur aanzienlijk bekort worden. Ook gebouwen zijn niet altijd 'oneindig', maar indien onderhouden kan een gebouwd monument in onze fysisch-geografische en klimatologische context heel lang meegaan. De toepassing van niet-verantwoord onhistorisch plantmateriaal is vooral een kwestie van onvoldoende belangstelling voor de authenticiteit op historisch groengebied en een gebrek aan kennis van het thema. Ofschoon in de afgelopen decennia de kennis over de historie en aanleg van parken en landgoederen sterk is toegenomen, is de kennis van het historisch sortiment van de bomen en heesters niet navenant gestegen. Meestal worden historische beplantingen van lanen en plantvakken, die incompleet raken

6 Zeldzame foto uit ca. 1850 van de dorpslinde in Tilburg. De boom is aangeplant in 1675 en gekapt in 1994. Het bleek een zeldzame kloon van de Hollandse linde (Tilia x europaea).

door uitval, vervangen door bomen en heesters van een willekeurige herkomst en variëteit. Te vaak worden eerder vermeende esthetische normen dan cultuurhistorische normen als leidraad gekozen bij inboeten en restauratie. Naar schatting is er minder dan 5% van het historische sortiment van bomen en heesters in landgoederen van vóór 1900 in ons land bewaard gebleven.[3]
De cultuurgeschiedenis van bomen en heesters is een nog weinig ontgonnen onderzoeksterrein.[4] Archiefstukken ouder dan de zeventiende eeuw zijn schaars en hebben dan meestal betrekking op een enkele speciale boom, zoals de centrale dorpsboom, met soms een functie als gerechtsplaats. Zeldzaam zijn beschrijvingen van bomen op landgoederen en buitenplaatsen.[5]

Prenten en schilderijen ouder dan de zeventiende eeuw, met informatie over bomen zijn eveneens schaars. Soms geven oude landkaarten of stadsplattegronden detailinformatie. Na 1600 neemt de informatie toe, en komen meer nog bestaande beplantingen voor, waar informatie aan is te ontlenen.

In dit deel van de Praktijkreeks worden groenelementen en plantgoed, met nadruk op bomen en heesters, bezien vanuit hun cultuurhistorische eigenschappen en perspectief. Aan de orde komen de kenmerken van historisch plantgoed en hoe

7 Zestiende-eeuwse prent van landelijke bebouwing en historische groenelementen in de Antwerpse Kempen; toegeschreven aan Pieter Breughel. Te zien zijn hagen, knotbomen en opgesnoeide bomen.[6]

deze herkend en beheerd kunnen worden. Enkele op dit thema onderzochte parken en buitenplaatsen zullen als voorbeelden uitgewerkt worden.

2 Wat is historisch plantgoed?

Historisch plantgoed vormt het bouwmateriaal van de groene monumenten waaronder de lanen, plantvakken, erfbeplanting, hagen, houtsingels, houtwallen, loofgangen, groene priëlen en gevelbeplanting. Dit groene bouwmateriaal verschilt van periode tot periode en van streek tot streek. Historisch plantgoed is te definiëren als: 'plantgoed van ten minste vijftig jaar oud, behorende bij een historisch gebouw of een onderdeel van een historisch groenelement. Kenmerken kunnen zijn: een specifieke cultuurvariëteit (cultivar) of historische kloon, een specifieke stam- of kroonvorm en een specifiek plantverband. Het plantgoed kan ook toegepast zijn ten behoeve van een specifiek gebruik of herdenking'.
Het kan daarbij gaan om bomen of heesters behorende bij een landhuis uit de acttiende eeuw, een vestingwerk uit 1800 of een rij huizen uit de Wederopbouwperiode van na de Tweede Wereldoorlog. Het kan gaan om een bepaalde snoeivorm

of meerdere bomen in één plantgat. Het kan gaan om een cultivar met bonte bladeren, een dubbele bloemkroon of fastigiate kroon. Het kan gaan om een bepaalde plantplaats, plantafstand of cirkelvormige boomgroep. Door de snoeivorm (leibomen), loofgang of vruchtdragende eigenschappen kan er een specifiek gebruik aan het plantgoed zijn verbonden. De verschillende specifieke eigenschappen geven aan de bomen en het groenelement hun authenticiteit.

Een voorbeeld: klonen van de Hollandse linde, Tilia x europaea

In het verleden werd bij de beplantingsplannen van landgoederen en lanen veel aandacht besteed aan het sortiment. De Zochers en Leonard Springer bijvoorbeeld hadden behalve uitstekende kwaliteiten als tuinarchitecten ook grote dendrologische kennis. Die aandacht voor het sortiment was er niet alleen in de negentiende en vroege twintigste eeuw, maar ook al vanaf de zestiende eeuw. Behalve met tulpen waren kwekers vanaf de late Middeleeuwen in ons land doende met het kweken van bomen en struiken om aan de behoefte van een nieuwe groep van rijke landeigenaren en steden te voldoen. De dendroloog en ecoloog Donald Pigott ontdekte in de jaren negentig van de vorige eeuw dat de bekende zeventiende-eeuwse ganzenvoetlanen van Hampton Court bij Londen en ook andere landgoedlanen in Engeland beplant waren met exportproducten uit Nederland. Hij ontdekte verder dat het ging om hybride lindebomen, de zogenaamde Hollandse linde (Tilia x

8 Lindelaan bij Drottningholm bij Stockholm, met Hollandse importbomen uit de zeventiende eeuw.

europaea), die vegetatief klonaal vermeerderd en gekweekt waren.[7] Enkele jaren geleden werd in Zweden een rekening gevonden uit 1618 afkomstig van een Haarlemse bomenkweker.[8] Het betrof de bestelling van een Hollandse linde. Gebleken is dat Hollandse boomkwekerijproducten een gewilde afzet hadden in Engeland, Scandinavië, Noord-Duitsland, de Baltische staten en Rusland. Vervoer van lindestekken per schip naar Sint Petersburg gebeurde zelfs onder militair toezicht.[9] In die landen, maar vooral in Zweden is nog steeds veel van de Hollandse kwekerijproducten bewaard gebleven, zoals bij het koninklijk paleis Drottningholm.

Behalve linden zullen ook onder andere abelen en iepenhybriden verhandeld zijn. Van het belangwekkende Nederlandse historische kwekerijerfgoed is nog weinig bekend. Ondanks dat er veel verdwenen is van het historisch plantgoed, zijn op allerlei landgoederen en in parken nog steeds historisch waardevolle bomen en heesters uit de achttiende en negentiende eeuw bewaard gebleven. Ook uit de zeventiende eeuw zijn er schaarse voorbeelden bewaard gebleven. Recent DNA-onderzoek[10] laat zien dat de klonen van hybride linden genetisch duidelijk als groep gescheiden zijn van de oorspronkelijke ouders (Zomerlinde en Winterlinde) en hun variaties. Dit wijst waarschijnlijk op hun origine als kwekersproducten.

Door Pigott werden van de oude Engelse laanbeplantingen twee klonen onderscheiden van de Hollandse linde,[11] de Pallida group (groep A) en de Hatfield Tall group (groep B). Bengtsson[12] onderscheidt naast groep A en B de groepen C (Zwarte Linde group), D (Ulriksdal group), E (Malmvik group) en F (Crimea lime group). Binnen deze zes groepen onderscheidt Bengtsson nog resp. 9 klonen (A); group B is wel bekend van Engeland, maar niet van Zweden; 4 klonen(C), 1 kloon(D), 2 klonen(E); group F werd pas in de late negentiende eeuw in Zweden geïntroduceerd.
Met name groep E is bijzonder interessant. Kloon E-1 betrof tot 1999 de eerder genoemde oudste bestaande lindeboom uit 1618 in Zweden, bij Malmvik Manor nabij Stockholm. In 1999 sneuvelde de boom als gevolg van een storm, maar er werd tijdig stekmateriaal van geoogst. De zogenaamde Kozakkenlinde nabij Deventer, vermoedelijk uit de latere zeventiende eeuw, blijkt van dezelfde kloon E-1 te zijn. Een vrijwel even oude lindeboom te Grönsöö staat in de provincie Upland. Van de boom is de plantdatum 1623 bekend. Deze boom blijkt van dezelfde genetische kloon (E-2) te zijn als de oudste lindeboom in Nederland, die van Sambeek (Noord-Brabant). De boom van Sambeek heeft een stamomvang van circa 8 meter en wordt geschat op ca. vierhonderd jaar.[13] De stam van de linde van Grönsöö meet ca. 7,5 meter omtrek.
Inmiddels is gebleken dat de variatie aan lindeklonen in Nederland groter is dan die van de tot nu toe onderzochte Zweedse klonen. Klonen uit de zeventiende eeuw (o.a. een dorpslinde uit Tilburg) en de achttiende eeuw (o.a. Huis te Manpad, zie verderop) blijken niet in de reeks van Bengtsson te passen.

9, 10 Linde van Sambeek, ca. vierhonderd jaar oud; links bladeren en bloemen.

De lindeklonen blijken onderling grotere of kleinere verschillen te vertonen in stam, blad, bloem- en vruchtkenmerken. Uitlooptijd van het blad, aanwezigheid van opslag aan de stamvoet en kleur van de twijgen zijn voorbeelden van verschillen die kunnen optreden. Daarmee wordt het historische beeld bepaald door een specifieke lindekloon. Het maakt dus niet alleen uit welke lindesoort in een bepaalde periode wordt toegepast bij laanrestauratie, maar ook welke lindevariëteit of kloon.
Van een aantal zeventiende- en achttiende-eeuwse linden in het land is levend stekmateriaal bijeengebracht in het Lindenarboretum te Corle (gemeente Win-

11, 12 Ulmus x Hollandica 'Belgica' te Utrecht (sedert 1694) geplant circa 1890.

13, 14 cv. 'Major' (zeventiende eeuw) in Den Haag. Circa tweehonderd jaar oud.

15, 16 Ulmus x Hollandica 'Vegeta', Utrecht Oudegracht (Engelse cultivar uit ca. 1750) geplant circa 1960.

terswijk). Het Lindenarboretum is gestart in 1993. Er worden vele soorten, cultuurvariëteiten en autochtone linden verzameld en beheerd.[14]

Behalve de linde zijn er ook bij andere boomsoorten klonen gekweekt en op de markt gebracht. Bij de hybride Hollandse iep (Ulmus x Hollandica) bestaan drie oude klonen: cv 'Belgica', cv 'Vegeta' en cv. 'Major'. Ook binnen deze drie groepen bestaan weer eigen subklonen. Deze zijn tot nu toe niet onderzocht en onderscheiden.

Ingewikkelder is het bij bomen die uit zaad vermeerderd worden, zoals de eik en de beuk. Een aantal cultivars worden daarvan gestekt en op onderstam geënt.

3 Vier voorbeelden van historische beplantingen van landgoederen

3.1 Linde 'quinconce' van het Huis te Manpad

De historische buitenplaats Huis te Manpad is beschermd als Rijksmonument. Het terrein is tevens aangewezen als Beschermd natuurmonument vanwege de hoge natuurwaarden, waaronder rijke groeiplaatsen van stinzenflora.
Een bijzonder en zeldzaam aspect van het landgoed is het voorplein. Dit voorplein is beplant met Hollandse linden waarbij in een tweetal carrés elk tien lindebomen geplaatst zijn. Deze linden staan in een bijzonder plantverband, een zogenaamde

17 Het Huis te Manpad.

quinconce. Eind jaren tachtig van de twintigste eeuw zijn de bomen enigszins ingekort om de windgevoeligheid te verminderen.

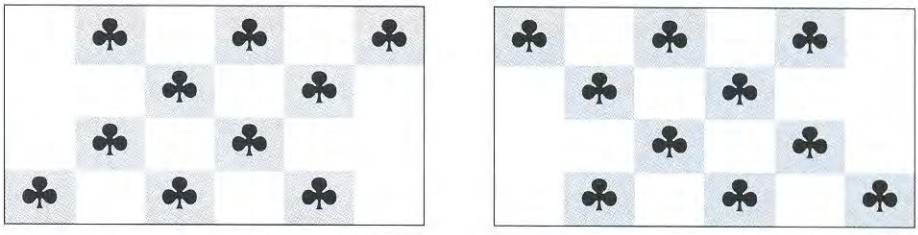

18 Schema quinconce – plantverband binnen de carrés van het voorplein van Huis te Manpad, ca.1740. © EAM.

Daarnaast zijn er twee linderijen geplant aan de straatzijde (Herenweg) en aan de grachtzijde. Het lindeplein ligt daar tussenin. In totaal stonden er sinds de achttiende eeuw 47 Hollandse linden op het voorplein. Verondersteld wordt dat de huidige lindebomen dezelfde zijn als die in de eerste helft van de achttiende eeuw, mogelijk 1734, geplant zijn.[15] Voorpleinen van landhuizen met linden zijn zeldzaam, zeker met een speciaal plantverband. Een ander voorbeeld van een, mogelijk laat achttiende-eeuws, lindevoorplein is dat van Haanwijk (Noord-Brabant, Sint Michielsgestel).

19 Voorplein met snoeilinden bij Haanwijk.

Het voorplein met lindebeplanting van het Huis te Manpad is een goed voorbeeld van beplanting van een belangrijk cultuurhistorisch groenelement van een buitenplaats. Hieronder volgt een nadere analyse.[16]

Lindeklonen van het Huis te Manpad

De linden van het centrale voorplein binnen de carrés blijken te bestaan uit één kloon van de Hollandse linde (Tilia x europaea). Deze originele kloon is niet in de literatuur beschreven. De kloon kenmerkt zich door een opgaande stam met zware zijstammen die een kleine hoek met de hoofdstam maken. Ze maken daardoor een bijna fastigiate indruk. De hoofdstam is in één geval in drie stammen gesplitst vanaf circa 5 à 6 meter hoogte. De meest bomen hebben vanaf circa 6 meter zware zijtakken. Kennelijk zijn ze in het verleden bewust tot deze hoogte opgesnoeid. Er zijn geen sporen waargenomen van een bepaalde traditionele snoei- of knotwijze, tenzij die al kort na de aanplant is verlaten en onherkenbaar is geworden. Dit is niet helemaal uit de sluiten omdat snoeivormen in de achttiende eeuw eerder regel dan uitzondering waren bij linden. De bomen zijn ca. 3 meter in omtrek. De stammen hebben een vrij regelmatige schorsstructuur van verticale richels. Uitgespro-

20 Diagonale effect van de quinconce met karakteristieke opslag van de boomvoeten. Links voor is een van de drie afgestorven linden te zien. Let op de karakteristieke stamvertakkingen.

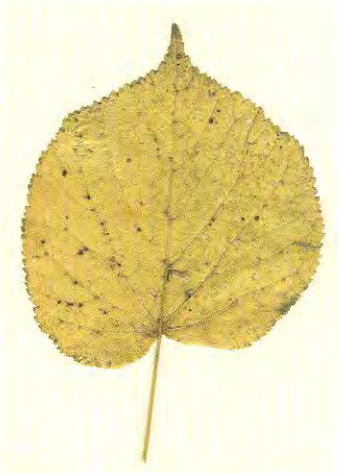

21, 22 Karakteristieke kortlotbladeren van de Hollandse lindekloon uit de 'quinconce'.

ken is de sterke en dichte opslag van takuitlopers aan de stamvoet, waardoor deze plaatselijk of geheel grillig verdikt is. De opslag van de stamvoet is in het verleden niet verwijderd en tot op circa 75 cm gesnoeid. Deze snoei van de stamvoet is waarschijnlijk niet historisch. Hierdoor zijn de twijgen van deze opslag veelal sterk verhout. De knoppen zijn soms fel rood. Ook de jonge twijgen zijn soms roodachtig aan de bovenzijde.

Vastgesteld kon worden dat de bomen niet geënt zijn op een onderstam. De bladeren zijn rondachtig en scheef-hartvormig, (6)-7,5(8) x (6)-7,5(8) cm. De bovenzijde van het blad is kaal. De beharing van de bladonderzijde varieert van vrijwel afwezig tot spaarzaam behaard. De beharing is vooral te zien langs de hoofdnerf en verder verspreid over het bladmoes. Soms komen verspreid sterharen voor. De vrucht heeft vijf vrij sterke ribben en is behaard. Er zijn vier of meer vruchten in een hangende bloeiwijze.

Hollandse lindekloon 'groep A'

Bij de bomen van de rijen langs de binnen- en buitengracht zijn twee lindevormen te onderscheiden: de hierboven beschreven kloon van de 'quinconce' en een tweede daarvan afwijkende kloon. De klonen lijken willekeurig geplant. Mogelijk duidt het op een klein verschil in de aanplanttijd van de bomen langs de grachten en die van de quinconce-groep. Deze tweede kloon is door Dr. Rune Bengtsson[17] beschreven onder 'group A'.

23 Linde-rij langs de gracht bij de Herenweg.

Deze groep valt binnen de 'Pallida-groep' of 'Koningslinde-groep'.
'Groep A' kenmerkt zich, evenals de eerstgenoemde kloon, door veel stamopslag aan de veelal verdikte boomvoet. De boomvoet vertoont geprononceerde verdikkingen als een soort plankwortels. Daarnaast is de stam opvallend knoestig, maar de schorsstructuur is toch vrij regelmatig. De stammen zijn gemiddeld dikker dan bij de eerste kloon, tot circa 3,30 meter stamomtrek. Kenmerkend is de bladvoet die recht en scheef is. Dus niet of weinig hartvormig. Het blad is kaal. De bladrand is scherper getand dan bij de eerste kloon. De bladgrootte is 4,5-6,5 (9,5) x 5,5-7,5 (10) cm. Er zijn vier of meer vruchten die duidelijk omlaag gericht zijn. De schutbladen zijn gemiddeld groter dan de eerste kloon. Voorbeelden van deze kloon zijn de nrs. 21, 29, 45, 46 en 47.

Uit de aanplant van beide klonen rond 1735 blijkt dat de oorsprong van deze klonen ten minste in de vroege achttiende eeuw ligt, maar waarschijnlijk ouder zal zijn. In Zweden is kloon 'groep A' waarschijnlijk al bekend uit 1623, als import uit Nederland. Het voorplein van Huis te Manpad kan beschouwd worden als een zeldzaam en zeer waardevol cultureel erfgoed, zowel uit oogpunt van landgoedinrichting als vanuit de geschiedenis van boomkwekerij in Nederland. Kennis van de

24, 25 Karakteristieke kortlotbladeren van de Hollandse lindekloon 'groep A'.

26 Linde-rij langs de gracht rond het huis met op de voorgrond een boom van de Hollandse lindekloon 'groep A'.

27 Linde-rij langs de buitengracht aan de Herenweg met linden van de Hollandse lindekloon 'groep A'.

28 Diagonalen van de quinconce met links de overgebleven wortelopslag van een verdwenen linde.

29 Het lindevoorplein vanaf het ingangshek.

genetische variatie (de twee klonen) van de lindebomen, de kroonbehandeling en het speciale plantverband, geeft bruikbare handvatten.

Samenvatting en conclusie

Het voorplein van Huis te Manpad, aangelegd circa 1735, bestaat uit een bijzonder beplantingspatroon: een zgn. quinconce. Het voorplein bestaat uit twee historische lindeklonen, die al uit de zeventiende eeuw bekend zijn. Het lindevoorplein kan beschouwd worden als een zeldzaam en waardevol cultureel erfgoed, zowel uit een oogpunt van landgoedinrichting als vanuit de geschiedenis van boomkwekerij in Nederland.
Bij restauratie van de beplanting van het voorplein is het van belang om gebruik te maken van plantgoed dat opgekweekt is uit stekken van de aanwezige twee historische klonen. Bij direct herplanten, zodra een van de bestaande bomen uitvalt, blijft het unieke monumentale beeld als geheel en de bijzondere belevingswaarde beter behouden. Tevens blijft dan onderzoek aan het historische groenelement nog heel lang mogelijk. Geleidelijke verjonging geeft tevens minder risico ten aanzien van de diversiteit aan o.a. myccorhiza en stinzenflora.

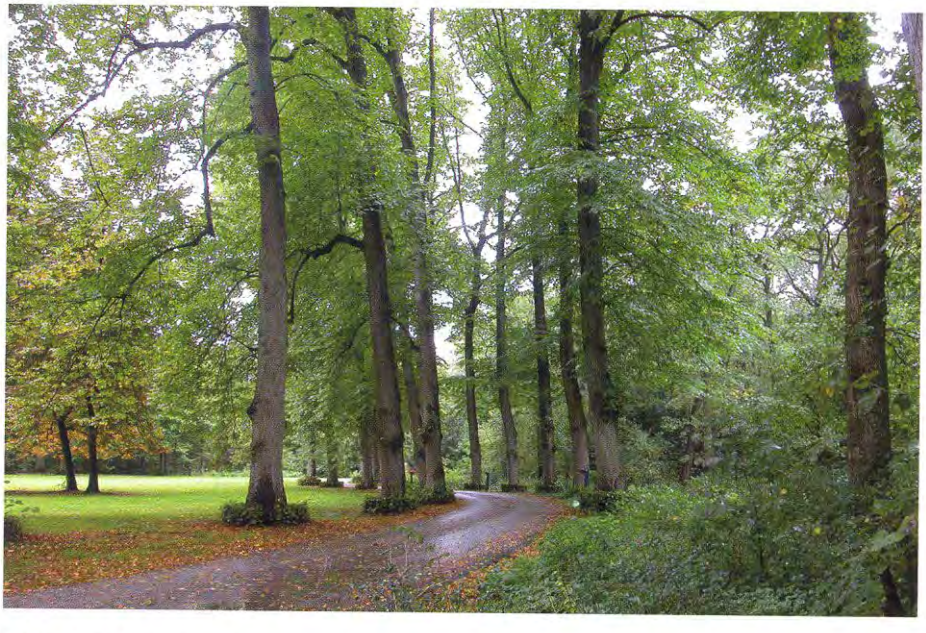

30 Landgoed Oud Bussem.

3.2 Landgoed Oud Bussem (gemeente Huizen)

Het landgoed Oud Bussem in de gemeente Huizen is met landhuis (1930), bijgebouwen en park aangewezen als rijksmonument. Het park is aangelegd in de achttiende eeuw en door tuinarchitect Leonard A. Springer in ca. 1915 gewijzigd binnen zijn landschappelijke stijl. Springer heeft bij zijn ontwerp parkelementen uit de achttiende en negentiende eeuw opgenomen. Deze zijn deels tot op heden behouden gebleven. De combinatie van het Springerontwerp en oudere elementen geven aan de buitenplaats een bijzondere sfeer en monumentaliteit.
Opvallend is de oprijlaan vanaf de ingang van het landgoed met de hoog oprijzende linderijen. Verspreid over het park, in feite een klein deel van een eertijds groter geheel, zien we diverse oude monumentale bomen en boomgroepen uit de periode van en van vóór Springer.[18]

Voor wat betreft het monumentale bomenbestand zijn er in grote lijnen vier periodes te onderscheiden:
1 enkele bomen en boomgroepen uit de achttiende eeuw;
2 laanbomen uit midden en de late negentiende eeuw;
3 bomen uit de aanleg van Leonard Springer, ca. 1915;
4 latere bomen.

31, 32 Achttiende-eeuws boomboeket van drie Zomereiken.

Hierna wordt het bestaande sortiment uit de eerste drie van de vier periodes besproken. Deze zijn voor restauratie en beheer het meest van belang.

Boomgroepen uit de achttiende eeuw

Uit de achttiende eeuw stamt een tweetal zogenaamde boomboeketten van Zomereiken (Quercus robur) in de noordoosthoek van het gazon. Blijkens jaarringen zijn deze eiken achttiende-eeuws. In de achttiende en eerste helft van de negentiende eeuw waren boomboeketten een gewilde vorm van beplanting. Ze komen voor bij diverse boomsoorten waaronder ook iep, paardenkastanje en plataan.[19] Het voordeel is dat de bomen van de landgoedbezitter sneller een monumentaal volume kunnen bereiken. De boomgroepen stonden zoals nu ook in de late achttiende eeuw in het zicht van het voormalige landhuis.

Mogelijk achttiende-eeuws of vroeg negentiende-eeuws is een grote vrijstaande Bruine beuk (Fagus sylvatica cv. 'Atropunicea'). Het blad heeft een vrij lichte paarsroodkleuring. De beuk is breed uitgegroeid en heeft een kroondoorsnede van ca. 30 meter en een stamomvang van 425 cm. De stamhoogte is ca. 25 meter. Vermoedelijk is de boom tegelijk geplant met de vrijstaande beuk in het oostelijke deel van het landgoed. Binnen het sortiment van Bruine beuken bestaat de nodige variatie.[20] Bruine beuken worden zowel geënt als uit zaad gewonnen.

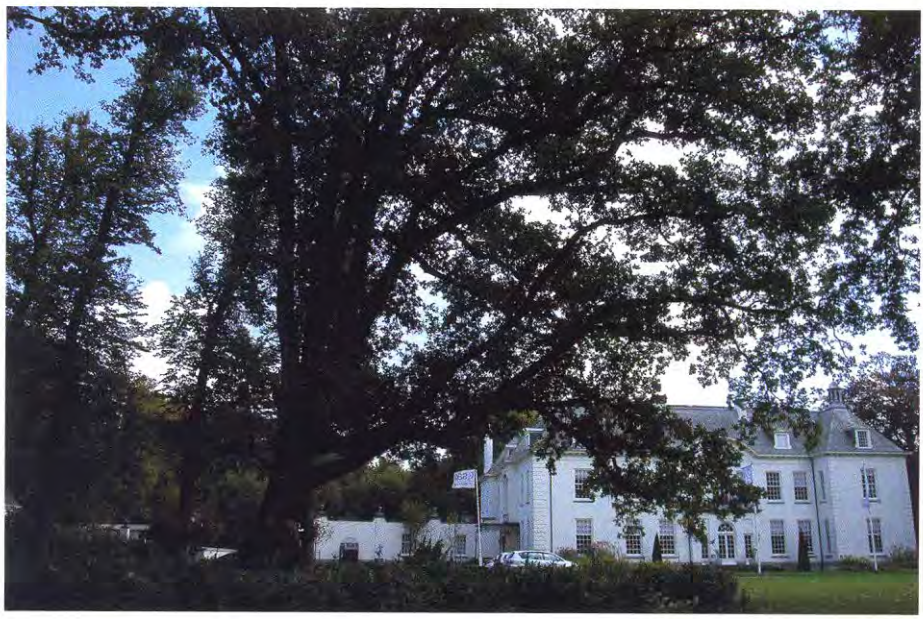

33 Achttiende-eeuws boomboeket van drie Zomereiken.

Achttiende-eeuws zijn de twee Hollandse linden (Tilia x europaea) achter het huidige landhuis, waarschijnlijk geplant als onderdeel van een grotere lindegroep. De cultuurvariëteit van deze linden wijkt af van de andere later geplante linden in het park. De bladeren zijn relatief smal. Opmerkelijk is de lange stijlrest aan de vrucht en het lange smalle vruchtblad (zie foto). Daarmee is deze lindekloon zeer verwant aan variëteiten die we in Noord-Brabant en Vlaanderen aantreffen. Waarschijnlijk betreft het een verwante kloon als die van de oude dorpslinde uit Tilburg die geplant is in 1675 en in 1994 gekapt. Van die linde bestaan nog enkele uit stekken opgekweekte bomen waaronder in het Lindenarboretum te Winterswijk. Deze kloon stamt dus ten minste uit de zeventiende eeuw. Tilburg was tot nu toe de enige bekende groeiplaats ervan. De boom werd destijds aldaar geplant op een dorpsplein als vervanging van een voorganger die na een zware storm is omgewaaid. Het was dezelfde orkaan waardoor in de stad Utrecht het middenschip van de Domkerk instortte. Opvallend zijn de vele takscheuten aan de stamvoet. De bomen meten 365 cm stamomtrek en zijn ca. 25 meter hoog.
Op de kaart van Springer uit ca. 1915 worden op dezelfde plaats van de twee linden, drie linden vermeld. Ze maakten wellicht onderdeel uit van een oudere formele aanleg of waren onderdeel van een erfgrensbeplanting.

34 De linden achter het landhuis.

35, 36 Vruchten en bladeren van linden achter het landhuis; let op de opvallende stijlrest van de vrucht.

Kerspruimen (Prunus cerasifera)

In het oostelijke parkdeel staan twee oude Kerspruimen. Eén exemplaar staat in de tuin van de voormalige tuinmanswoning ten noorden van het landhuis. Het andere exemplaar staat in de noordoosthoek. Het gaat om twee verschillende varieteiten: de boom in de tuin van de voormalige tuinmanswoning is een variëteit met gele vruchten, de andere heeft paarsroze vruchten. De bomen zijn ca. 6 meter hoog en meerstammig. Het exemplaar in de noordoosthoek is ca. 2 meter in omtrek, mogelijk nog vroeg achttiende-eeuws. De stam is uitgebroken, maar nog steeds vitaal. De stam van de andere boom is ca. 1 meter in omtrek en mogelijk negentiende-eeuws.

De oorsprong van de kerspruim ligt in de Balkan en West-Azië. In Nederland is de soort in ieder geval in cultuur sedert 1594. Er is nog weinig kennis over de geschiedenis van de Kerspruimen in de Lage Landen. In de loop van de tijd zijn er allerlei regionale rassen, of zogenaamde landrassen, ontstaan en in boerentuinen terechtgekomen. Oude exemplaren zijn zeldzaam geworden en interessant voor de cultuurgeschiedenis van oude fruitrassen. Kerspruimen kunnen verward worden met Kroosjes of Kroospruimen (Prunus domestica subsp. insititia), die meer verwant zijn aan de echte pruimen.

Laanbomen uit midden en late negentiende eeuw

Uit omstreeks het midden van de negentiende eeuw dateren drie lindebomen (Tilia x europaea) ten zuidwesten van het huidige landhuis. Het betreft een afwijkend groepje linden van drie verschillende klonen. Ze verschillen met de kloon van de lange oprijlaan. De bladeren zijn licht verspreid behaard aan de onderzijde. Een van de linden heeft bladeren met vrij rechte bladvoet, waarmee ze tot de kloongroep 'A' van de taxonomische indeling van Rune Bengtsson (zie onder Huis te Manpad) zijn te rekenen. Ze hebben ook de dichte bezetting van stamvoetscheuten. De bomen zijn in aanleg als snoei(lei?)bomen behandeld en zijn mogelijk een restant van een leilindebeplanting van het laantje dat voorlangs het landhuis loopt. Vooral de meest noordelijke boom heeft een opvallend vlakke stam, wat

37 De twee achttiende-eeuwse lindebomen ten noordoosten van het landhuis.

38 Lindegroep ten zuidwesten van het landhuis (ca. 1850).

ook op leisnoei wijst (zie foto hieronder). De linden zijn al tientallen jaren niet meer gesnoeid waardoor zich weer een kroon heeft ontwikkeld. De bomen meten resp. 264, 255 en 230 cm stamomtrek. De bomen zijn deels hol en hebben adventiefwortels in de stamholtes. Een vierde boom is vervangen door een jonge linde.

39, 40, 41 Bladvariaties van de linden ten zuidwesten van het landhuis (met vruchten).

42 Linde ten zuidwesten van het landhuis (ca. 1850); linksachter een monumentale Bruine beuk, rechtsachter een oude Wierookceder.

43 Linde ten zuidwesten van het landhuis (ca. 1850), smalle stamzijde.

44 Bladeren van bovenstaande linde.

Oprijlaan met Hollandse linden

De prachtige monumentale oprijlaan met lindebeplanting die met een bochtig verloop vanaf de huidige ingang naar en voorbij het landhuis loopt, is waarschijnlijk aangeplant in de tweede helft van de negentiende eeuw (ca. 130 jaar oud). In totaal zijn er circa zeventig exemplaren. Het spiegelbeeld van het noordoostelijke deel van de lindelaan is te zien langs de zuidoostzijde van het grote gazon met zeven lindebomen. Genoemde linden zijn alle Hollandse linden (Tilia x europaea) en zijn alle tegelijk geplant.
De bochtig verlopende laan is waarschijnlijk dezelfde laan die op de kaart van Bolten uit 1818 zien. Mogelijk is de laan onderdeel van een voeglandschappelijke (en laat achttiende-eeuwse) parkaanleg. De bomen zijn dan een tweede generatie.

De laanlinden zijn geplant op een onderlinge afstand van 5 à 6 meter. De bomen hebben een stamomtrek van 180-230 cm. De hoogte van de bomen is ca. 20 meter. Vanwege een snoeibehandeling zal de werkelijke hoogte ca. 25 meter bedraagt hebben. De bomen hebben een doorgaande stam. De onderste zijtakken hebben een teruggebogen vorm, hogere zijtakken zijn meer opgericht. De bomen kenmerken zich door veel opslag van takscheuten aan de stamvoet. Ze kleuren aan de zonzijde rood tot roodbruin. Het blad is vrij breed (zie foto) en verspreid behaard aan de onderzijde. Bovenin de boom zijn de bladeren aanzienlijk kleiner dan aan de lagere takken. Er zijn tot zes bloemen en vruchten per bloeiwijze.

45 Hoog opgaande Hollandse linden van de oprijlaan.

46, 47 Bladvariatie en vruchten van de linden op de oprijlaan.

Beuken- en eikenlaan zuidzijde

Aan de zuidzijde, aan de grens van het huidige landgoed, wordt een laan begeleid door beuken van ca. 250-380 cm stamomtrek en een hoogte van ca. 25 meter met plantdatum van ca. 1880. De dikste beuken kunnen ouder zijn, mogelijk midden negentiende eeuw of ouder. Volgens de opmetingskaart van Springer, zouden tussen de beuken aan de noordzijde van de laan ook enkele iepen gestaan hebben. Opvallend is dat een viertal beuken meer naar de oostkant aansluit op een bochtig verlopende lindenrij van vermoedelijk dezelfde leeftijd. Laanbeplanting bestaande uit meerdere boomsoorten, in het geval van Oud-Bussem beuk, iep en linde, was in de negentiende eeuw zeker niet ongebruikelijk.

Overige bomen uit de negentiende eeuw

Uit de negentiende eeuw stamt een groep van Hemelbomen (Ailanthus altissima). De hoogte is ca. 18 meter. Het is een groep, mogelijk van één moederboom afkomstig, van enkele grotere bomen en veel uitgegroeide wortelopslag. De vorming van wortelopslag is karakteristiek voor Hemelbomen. Het is een boomsoort die uit China afkomstig is. De boom is in Frankrijk voor het eerst ca.1750 geïntroduceerd. Volgens beheerder Jan Loggen is de oudste moederboom waarschijnlijk verdwenen en is ca. drie jaar geleden nog een grotere stam uitgevallen.

48 Beukengroep zuidwestzijde.

49 Californische cyrpes met stamuitlopers.

50, 51 Bladvariaties bij de Moseik; links de oostelijke boom en rechts de westelijke boom (de bladkleur heeft hier geen betekenis).

Nabij de groep van Hemelbomen staat een groep van Californische cypressen (Chamaecyparis lawsoniana). De vermoedelijk uit één moederboom afkomstige Californische cypres bestaat uit drie hoofdstammen met afleggers en jongere stammen. De groep is ca. 15 meter hoog. Vergelijkbaar is de groep in het oostelijk deel van het landgoedpark. Californische cypressen werden in 1854 voor het eerst in Engeland ingevoerd vanuit het Noordwesten van de Verenigde Staten. Juist de wat grillige meerstammigheid past goed in de landschappelijke stijl die toen in de mode kwam.

Aan de westelijke ingang en aan de zuidzijde van het grote gazon staan groepen van de Pontische rhododendron (Rhododendron ponticum). Deze soort uit Zuid-oost-Europa en Klein-Azië werd in 1763 in Engeland gekweekt en werd nadien een gewilde sierheester in landgoederen met landschappelijke stijl. De weelderige bloei van de paars-lila bloemen was gewild.
Tussen de bovengenoemde twee eikenboomboeketten staat een imposante Moseik met een stamomtrek van 245 cm en een hoogte van ca. 20 meter. De kroon is vrij smal. Het blad is matig diep ingesneden. Waarschijnlijk is de boom ouder dan de Moseik in het oostelijk parkdeel en dateert uit de negentiende eeuw. De Moseik of Turkse eik komt van nature voor in het oostelijke mediterrane gebied en is sedert 1735 in Engeland in cultuur gebracht. Op grond van de bladmorfologie is deze eik een andere variëteit van die aan de oostzijde van het landhuis.

52 Bomencirkel met verschillende soorten; rechtsachter achttiende-eeuwse Hollandse linde.

Centrale bomencirkel

Een van de bijzonderheden van Oud Bussem is de bomencirkel van zeven opgaande bomen die vrij in het oostelijke gazon staat. Bijzonder is dat de groep uit meerdere bomen bestaat. Gezien de stamomtrekken lijkt de gemengde samenstelling origineel te zijn. Uit de kaart van Springer blijkt overigens dat het in aanleg om een grotere groep van bomen ging. De nog bestaande bomen uit de groep bestaat uit Bruine beuk (Fagus sylvatica 'Atropunicea'; omtrek 270 cm en ca.18 meter hoog), gewone Beuk (Fagus sylvatica, twee exemplaren resp. van 420 en 375 cm omtrek en 15 meter hoog), Witte paardenkastanje (Aesculus hippocastanea; 250 cm omtrek, 20 meter hoog), Bonte esdoorn (Acer pseudoplantanus 'Leopoldii'; 210 cm omtrek, dood) en Zomereik (Quercus robur; 290 cm omtrek en ca 20 meter hoog). Een vierde beuk is dood.

De Bonte esdoorn is ca. 1860 in België voor het eerst gekweekt en in de handel gebracht. De Witte paardenkastanje is in de zestiende eeuw (1557) vanuit de Balkan of Klein-Azië hier ingevoerd.

Vrijstaande Bruine beuk

De vrijstaande breed uitgegroeide Bruine beuk (Fagus sylvatica 'Atropunicea') ten zuiden van het landhuis is zonder meer een sieraad. De bladeren hebben een mooie bruinpaarse kleur. De stam meet een omtrek van 300 cm, de hoogte van de boom is ca. 25 meter. De boom dateert waarschijnlijk uit de tweede helft van

53 Gedraaide stam van beuk, mogelijk wijzend op een boomboeket.

de negentiende eeuw. Opvallend is de gedraaide stamstructuur, een verschijnsel dat bij beuken (en andere boomsoorten) nu en dan voorkomt. Niet uitgesloten is dat het hier om een boomboeket gaat. Dicht tegen de boom aan staat een oude Wierookceder.

Ten zuiden van het landhuis staan twee Wierookceders met stamomtrekken van 250 cm en hoogten van resp. ca. 20 en 25 meter. Een van de twee exemplaren staat in de kroon van de hierboven genoemde Bruine beuk. De bomen dateren waarschijnlijk uit de latere negentiende eeuw.
Wierookceders (Librocedrus of Heyderia) zijn afkomstig uit het bergland van het westen van de VS en zijn in 1854 voor het eerst ingevoerd in Engeland. De boomkruinen hebben van nature een sterke zuilvorm. Mogelijk betreft het hier de sterk

54 Bruine beuk en Wierookceders.

zuilvormige 'Columnaris', een Duitse ontdekking uit 1894. In dat geval zouden ze door Springer aangeplant kunnen zijn. Gezien de stamomvang lijken de bomen echter ouder. Ze zijn vermoedelijk tegelijk met de Bruine beuk aangeplant.

In de noordoosthoek en in de zuidoosthoek zien we groepen van Taxus (Taxus baccata). Ze zijn ca. 18 meter hoog en hebben deels afleggers. Mogelijk zijn ze bewust zo behandeld. Ze dateren uit de negentiende eeuw, maar mogelijk zijn ze later door Springer aangeplant. Taxus is een inheemse soort in Nederland en heeft een groot verspreidingsareaal in Europa. In Nederland komt Taxus alleen in de Achterhoek rond Winterswijk nog als autochtone boom voor. Taxus wordt ten minste vanaf de Middeleeuwen aangeplant.

Bomen uit de aanleg van Leonard Springer, ca. 1915

Volgens de kaartanalyse van Lang en Van den Berg (SB4)[21] zijn de wijzigingen van Leonard Springer van het landgoedpark beperkt geweest. De analyse van het historische sortiment van bomen en heesters wijst eveneens in die richting. Hieronder noemen we een paar markante elementen uit het begin van de twintigste eeuw.

55 Kaartanalyse Hollandse linden.

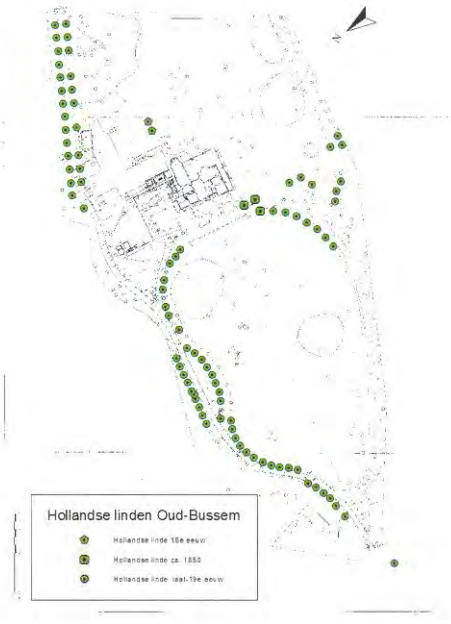

Tegen de lindenlaan aan de noordzijde staan twee taxusbomen (Taxus baccata) van ca. 100 cm omtrek en ca. acht meter hoog. Deze dateren mogelijk uit de Springertijd.
In de noordoosthoek nabij de Kerspruim staan twee Gele kornoeljes (Cornus mas). Het betreft twee fraaie exemplaren, mogelijk uit de tijd van Springer. Gele kornoelje is in Nederland een inheemse soort en bereikt in Zuid-Limburg zijn uiterste noordgrens. Thans zijn er Nederland nog ca. vijftien exemplaren in het wild groeiend. Daarbuiten kan een aantal exemplaren onder andere in heggen en pastorietuinen nog autochtoon zijn. De soort is allang in cultuur, vooral in Zuid-Limburg en aangrenzend gebied, vanwege de eetbare vruchten en de opvallend vroegbloeiende (februari – maart) heldergele bloemen.
Langs de noordzijde bij de voormalige tuinmanswoning staat een Moseik van 150 cm stamomtrek en ca. 20 meter hoog. De boom is jonger dan het exemplaar in het westelijk parkdeel en dateert waarschijnlijk uit de Springeraanleg. Op grond van de bladmorfologie is het een andere variëteit.
De door Springer vervaardigde kaart uit 1915 kan goede diensten bewijzen voor de keuze van boomsoorten, zichtassen of herstel van lanen. Niet meer aanwezige soorten als Japanse cipres, spar (?), Haagbeuk, Sneeuwklokjesboom, Robinia, Rode paardenkastanje, Bonte iep en noot (Walnoot?) staan op de kaart van Springer genoemd. Er blijken ook bijv. meer Moseiken en Hemelbomen gestaan te hebben.

Samenvatting en conclusies landgoed Oud-Bussem

Het landgoed Oud-Bussem is niet alleen van betekenis vanwege de aanleggeschiedenis, maar vooral ook vanwege het bijzondere historische bomenbestand. Bomen, lanen en boomgroepen uit de achttiende, negentiende en begin twintigste eeuw bepalen het bijzondere en monumentale karakter. Twee bewaard gebleven achttiende-eeuwse boomboeketten van de Zomereik behoren tot zeldzaamheden van het landgoedpark. Diverse bomen hebben betekenis voor de geschiedenis en kennis van de boomkwekerij in de Lage Landen. Verschillende variëteiten, met name die van de linden, zijn waardevol vanwege de historische informatie. Stekken en zaden ervan kunnen benut worden als kweekplantsoen ten behoeven van nieuwe aanplant en herstel van historische parken en lanen.
Belangrijk is om de verjonging van de landgoedbomen zo geleidelijk mogelijk te laten verlopen. Alleen bomen vervangen als ze dood zijn of vanwege gevaar weg moeten.
Tijdig opkweken van historisch plantgoed is bij bovengenoemde visie van belang met name voor linden, beuken en kerspruimen en in mindere mate voor Moseik en Wierookceder. Voor andere soorten zoals Californische cypres, Hemelboom en Pontische rhododendron gaat het waarschijnlijk meer om de soort dan specifieke variëteiten. Maar het zou kunnen dat waarnemingen in meerdere seizoenen alsnog bepaalde variëteiten opleveren. Waardevol is de opmetingskaart van Leonard Springer uit circa 1915, waarmee, uitgaande van de huidige situatie, een aanvullend beplantingsplan opgesteld kan worden.

56 Kaartanalyse monumentale eiken.

57 Kaartanalyse Taxus en Rhododendron.

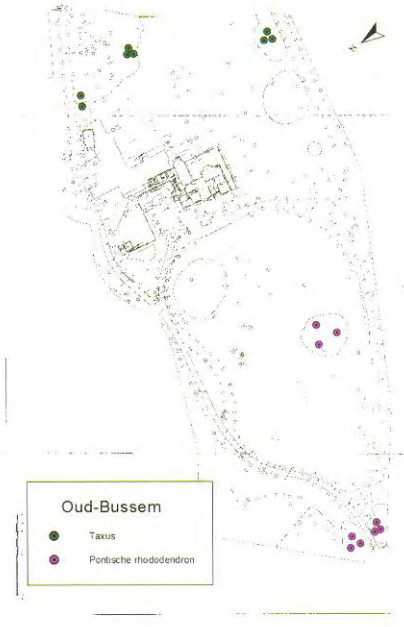

58 Kaartanalyse overige monumentale bomen.

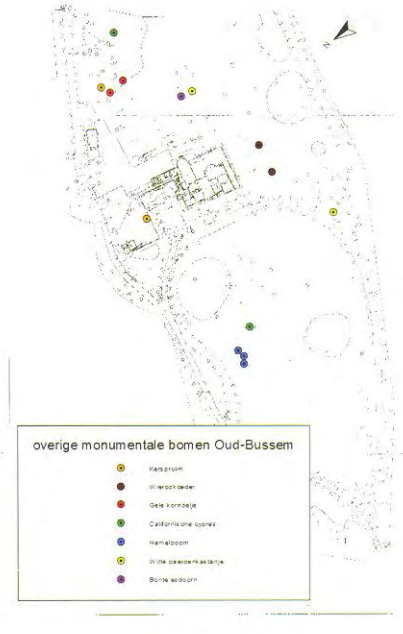

3.3 Landgoed Oud Amelisweerd (gemeente Bunnik) [22]

Oud Amelisweerd is een onderdeel van een reeks van drie landgoederen, Oud en Nieuw Amelisweerd en Rhijnauwen, die ontstaan zijn in een bocht van de Kromme Rijn. In de Middeleeuwen is er sprake van drie ridderhofsteden. In de loop van de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw zijn er verschillende parkaanleggingen ontstaan en veranderd.[23]

Op Oud Amelisweerd zien we een trapeziumvormig parkbos met buiten- en binnenlanen en een bomenbestand uit ca. 1825/1840. De aanleg van het trapezium en

59 Oprijlaan van Oud Amelisweerd; voorbeeld van geleidelijke verjonging.

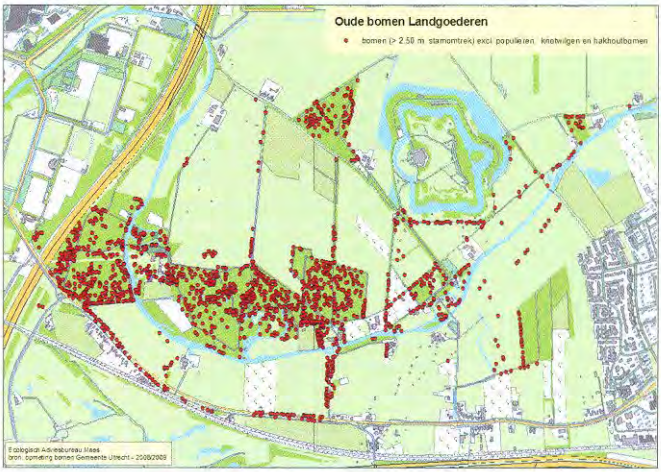

60 Oud bomenbestand van Oud en Nieuw Amelisweerd en Rhijnauwen.

deels het lanenstelsel dateren uit 1765. Het trapezium wordt centraal doorsneden door een noord-zuidlaan (oprijlaan en beeldenlaan). Rond het landhuis is een fraaie bomengroep die eveneens uit ca. 1840 en deels uit ca. 1755 dateert. Het westelijk deel van Oud Amelisweerd, 'Het Engelse Werk' is een park in vroeg-landschappelijke stijl met een bomenbestand waarvan de oudste generaties dateren uit de periode 1810-1840. De basis voor dit parkdeel werd gelegd rond 1780.
Het landgoed Nieuw Amelisweerd is ouder dan Oud Amelisweerd en heeft nog kenmerken van een formele stijl. Het landgoed ligt aan weerszijden van de Kromme Rijn. In verschillende fasen in de loop van de negentiende eeuw is het formele park omgebouwd tot een landschappelijk park. Rond het landhuis staat eveneens een mooi monumentaal bomenbestand waaronder ook bijzondere bomen, zoals een hoge Mammoetboom.
Rhijnauwen is kleiner en heeft mede door de recreatieve voorzieningen een ander karakter. Het parkbos is negentiende-eeuws, terwijl enkele bomen rond het landhuis mogelijk nog achttiende-eeuws zijn. Opmerkelijk hier is onder andere een lindeberceau of lindeloofgang. Bij Rhijnauwen behoren nog een jachtbos (het Vogelenbos of Hoge Bos), drie oude essenhakhoutpercelen (Nummeri) en het boerderijbos Rijnsoever ten oosten.
In 2006 zijn de drie landgoederen op de lijst van beschermde Rijksmonumenten geplaatst vanwege de grote cultuurhistorische waarden. Vooral ook de ouderdom van de parken met de honderden grote monumentale bomen, waarvan vele meer dan 150 jaar oud, is bepalend voor de ecologische waarden en potenties en de belevingswaarde.
In opdracht van de Provincie Utrecht is een onderzoek verricht naar de cultuurhistorische waarden van het bomen- en heesterbestand van de landgoederen Oud en Nieuw Amelisweerd en Rhijnauwen.[24] Per landgoed wordt een historisch dendrologisch overzicht gegeven en een waardering van het bomen- en heesterbestand. Van het oudste en centrale deel van Oud Amelisweerd is een meer gedetailleerde pilotstudie verricht. Door middel van een aantal boomboringen kon een nauwkeurige datering worden vastgesteld.[25]

Hier wordt een samenvatting gegeven van de pilotstudie van het centrale deel van Oud Amelisweerd. Het betreft een in ons land unieke parkaanleg en boomsortiment.

Pilotstudie Oud Amelisweerd

De pilotstudie van Oud Amelisweerd betreft de Oprijlaan, het landhuis en directe omgeving, het Trapezium, het Kokkenbos, de verlengde Beeldenlaan en de noordelijke knotwilgenrijen. Daarbij zijn met name de oudste bomen (achttiende en negentiende eeuw) geanalyseerd. Bomen die in deze periode geplant zijn bepalen in hoge mate het karakter van het landgoed. Dit laat onverlet dat bomen uit de eerste helft van de twintigste eeuw op een aantal plaatsen een waardevolle aanvulling betekenen.

De Oprijlaan

De noord-zuid verlopende Oprijlaan bestaat uit twee keer twee rijen Beuken met enkele Zomereiken ertussen. De eiken tellen 195 jaarringen en blijken ca. dertig jaar ouder dan de beuken. Of het hier gaat om een oudere eikenlaan (aangeplant rond 1820) die rond 1850 omgevormd is naar een beukenlaan, of een bewuste menging van beuken met eiken is een punt van discussie. Aan de zuidkant gaat de laan over in de vierrijige oude eikenbeplanting (ca. 1820) van de aansluitende Koningsweg. De Koningslaan (de Covelaersdijk of Vechterdijk) zelf is in aanleg een middeleeuwse weg. Aan de noordzijde maakt de oprijlaan een bocht over de Kromme Rijn en een aangetakte waterkom, die begeleid wordt door enkele grote eiken en beuken. Mogelijk behoort Eenstijlige meidoorn in het noordelijk deel

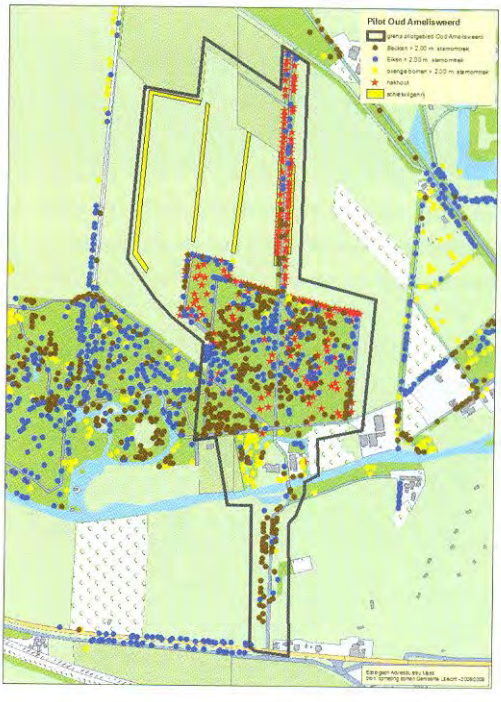

61 Oude en monumentale opgaande bomen, knotbomen en hakhoutbomen van het centrale deel van Oud Amelisweerd.

62 Oprijlaan van Oud Amelisweerd vanuit het zuiden, merendeels opgaande Beuken en enkele Zomereiken 1820/1850.

tot de oorspronkelijke beplanting. De totale laan is op de topografische kaart van 1808[26] herkenbaar. De laanbomen zijn niet op een speciale wijze gesnoeid. Wel zijn de kronen hier en daar vanwege boomverzorging en veiligheid opgesnoeid en ingekort. Door ouderdom, maar vooral door verslechtering van de boomspiegel (bodemverdichting door parkeren, asfaltering en maaibeheer) is er veel uitval van de laan. De bomen staan min of meer alternerend, maar niet helemaal consequent. Dat heeft er mogelijk mee te maken dat de beuken een tweede generatie betreft en bij de aanplant ervan een deel van de voorgaande eiken is gebleven. De plantafstand van de bomen is ca. 7,5 meter, maar 7,7 en 7,8 meter komt ook voor. In de oostelijke rij is de afstand tussen een beuk en eik 3,8 meter; tussen twee beuken 7,8 en tussen een eik en een beuk 7,6 meter. In grote lijnen is blijkbaar uitgegaan van een afstand van twee Rhijnlandse roeden (één roede is 3,767 cm).

Tuin en erf rond het landhuis en koetshuis

De tuin en het erf rond het landhuis van Oud Amelisweerd bestaan uit een deel binnen de omgrachting en een deel daarbuiten (zie overzichtskaart). De zuidelijke gracht wordt gevormd door een deel van de loop van de Kromme Rijn. Het land-

63 Oprijlaan Oud Amelisweerd met beuken (1850) en zomereiken (1820).

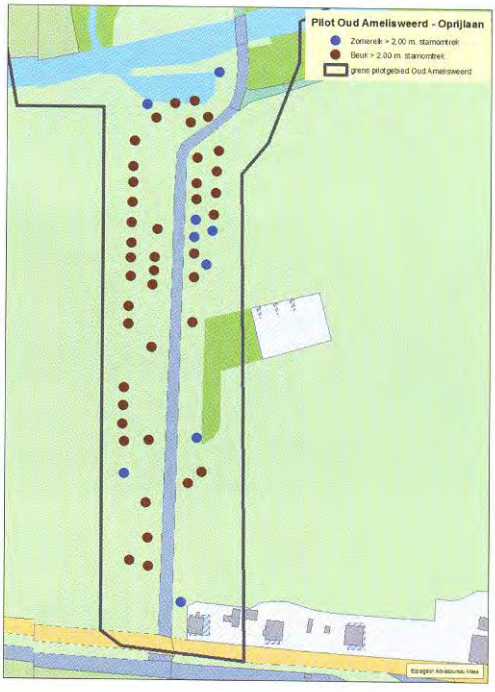

64 Oprijlaan vanuit het landhuis Oud Amelisweerd. De parkeerplaatsen zijn inmiddels opgeheven.

65 Landhuis Oud Amelisweerd met beuken, eiken en overige bomen.

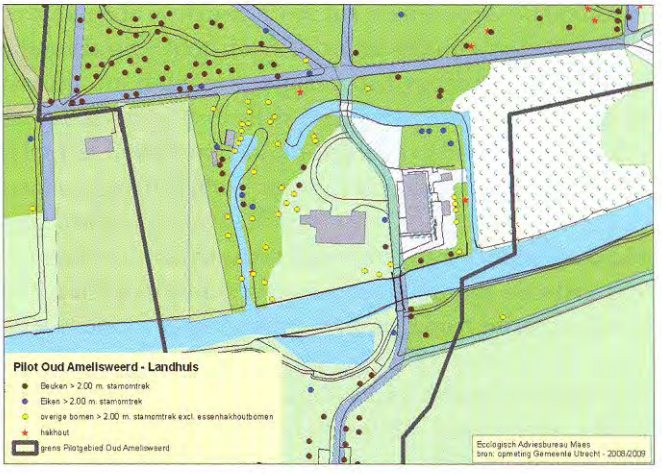

66 Hollandse linde uit ca. 1825 bij het koetshuis.

huis en het koetshuis liggen aan een gazon met borders en bloemperken. Daarbuiten zijn veel opgaande bomen in een parkachtige setting.
Het park is merendeels dichtgegroeid, waardoor het minder als zodanig wordt ervaren. De inrichting is in grote lijnen achttiende-eeuws, waaronder een heuvel met ijskelder ten noordwesten van het landhuis. Het bomenbestand is deels uit de achttiende eeuw, waaronder Zomereiken (blijkens jaarringmeting 230 jaar oud en rond 1755 geplant) en waarschijnlijk een Bruine beuk. Deze beuk was een markant element, met stamomtrek van 424 cm, aan de noordwestzijde van het gazon. Door een onverantwoorde snoeibehandeling is de boom dood gegaan. Andere markante individuele, en mogelijk achttiende-eeuwse, bomen zijn aan de noordoostzijde een monumentale Gewone plataan (stamomtrek 471 cm) en een Bruine beuk ten oosten daarvan (377 cm). In de zuidwesthoek nog een Witte paardenkastanje (377 cm).

Beeldbepalend zijn vier groepen van hoog opgaande Hollandse linden, deels met Klimop begroeid, ten westen van het landhuis en ten oosten en noorden van het koetshuis. Daarbuiten komen nog enkele Hollandse linden van dezelfde omvang en leeftijd voor. Een op jaarringen gemeten linde kwam op ongeveer 1820 uit (plantjaar ca.1825).
Het betreft tenminste twee verschillende oude variëteiten of klonen. Als andere karakteristieke bomen kunnen genoemd worden Witte paardenkastanje, Gewone esdoorn, Taxus, Zomereik (met speciale bladvorm), Beuk, Gewone plataan en Oosterse plataan.
Vrijwel zeker is het totale sortiment uit de eerste helft van de negentiende eeuw niet meer volledig aanwezig. Drie opgaande platanen (Gewone plataan en Oosterse plataan) zijn gegroepeerd rondom de heuvel met ijskelder. De bomen hebben alle een opgaande stamvorm zonder speciale snoeivormen. Twee Witte paardenkastanjes zijn meerstammig, vermoedelijk na een keer tot de grond toe afgezet te

67, 68 Breedbladige kardinaalsmuts: links met bloemen, rechts met vruchten (afkomstig uit Zuid-Europa; in cultuur sedert ca. 1700).

69 Buxus sempervirens cv. 'Bullata' (een Duitse cultivar uit 1864).

zijn, of als boomboeket geplant. Mogelijk dateren hier enkele heestersoorten uit de negentiende eeuw waaronder Buxus, Breedbladige kardinaalsmuts, Hazelaar, Klimop, Rode kornoelje, Hulst, Pontische rhododendron en Boerenjasmijn.

Vermeldenswaard zijn de grote Buxusgroepen aan weerszijde van de grachtbrug. Ook op andere plaatsen in de landgoederen zien we Buxusgroepen (Buxus sempervirens cv. 'Bullata', een Duitse cultivar uit 1864) bij brughoeken (bijvoorbeeld ook bij Nieuw Amelisweerd).

Het Trapezium

Het Trapezium dateert in aanleg uit 1743. Mogelijk lagen er toen boomgaarden binnen het lanenverband dat later omgevormd is naar parkbos. Het is gelegen op een hooggelegen stuk grond. Door het Trapezium lopen evenwijdig aan elkaar twee op de Utrechtse Domtoren gerichte 'Domlanen'. De buitenste lanen van het Trapezium zijn ongeveer noord-zuid gericht en passen in de structuur van de Middeleeuwse ontginning van het Kromme Rijngebied. Alleen de centraal lopende Beeldenlaan wijkt iets af omdat deze vrijwel precies noord-zuid gericht is, als onderdeel van de achttiende-eeuwse parkaanleg. Waarschijnlijk bestond het landgoedpark in aanleg uit een lanenstructuur van opgaande bomen met hakhout en heestersoorten in de ondergroei. Blijkens de kaart van 1808 was er een kleinschalig rococopadenpatroon. Binnen het Trapezium waren verspreid enkele grotere en kleinere open rustplekken gemarkeerd met bomen of heestergroepen.[27] Rond 1825/1840[28] is het bomenstand waarschijnlijk geheel of merendeels vervangen door nieuwe Zomereiken en Beuken en enkele Essen. Dit monumentale bomenbestand maakt het Trapezium tot een uniek en belevingswaardig fenomeen.

70 Op de padsplitsing (rechts schuin de centrale Beeldenlaan) links van de kei een hoge Zomereik (> 35 meter) en rechts de hoogst bekende Witte paardenkastanje in ons land (33 meter).

71 Monumentale Beuken uit ca. 1840 in het Trapezium met voorjaarsflora (Daslook).

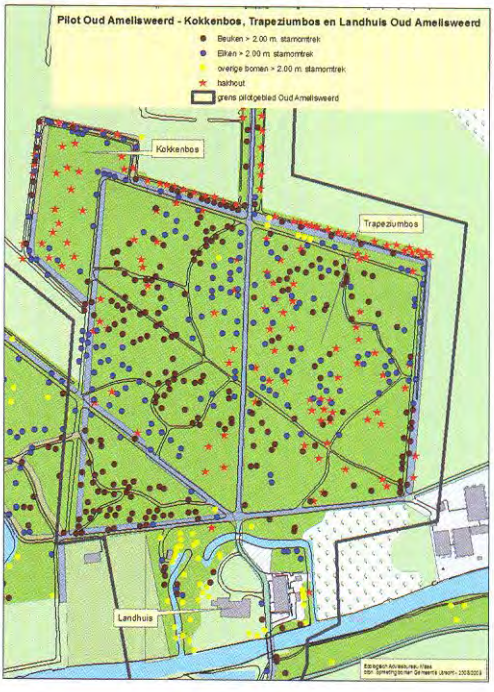

72 Pilot Oud Amelisweerd – Kokkenbos, Trapeziumbos en Landhuis Oud Amelisweerd.

Mogelijk dateert een deel van de nog bestaande restanten essen, iepen en haagbeuken-hakhout en de heesterlaag van Gewone vogelkers, Eenstijlige meidoorn, Klimop, Hazelaar, Wilde kardinaalmuts, Kruisbes en Alpenbes nog uit de achttiende eeuw. Het padenpatroon is rond 1840 enigszins vereenvoudigd ten opzichte van de achttiende eeuw, mede door de veranderde mode, maar deels is het achttiende-eeuwse patroon nog herkenbaar.
De kaart hierboven geeft een selectie uit de gemeentelijke digitale kartering, van eiken en beuken met een stamomvang van meer dan 200 cm. Dit zijn vermoedelijk alle of vrijwel alle bomen uit de periode van ca. 1830-1900. De kaart laat zien dat, naast de rechte lanenbeplanting, over het algemeen de eiken en beuken in groepen en groepjes aangeplant zijn. Ook begeleiden de eiken en beuken de diverse slingerende bospaden. Alleen in de zuidwesthoek onder de Domlaan komen alleen beuken voor. Niet uitgesloten is dat de groepering van eiken en beuken deels zijn terug te voeren op de oudere aanleg van rococo-paden. Een kanttekening is wel dat in de kartering de in de loop van de jaren weggevallen bomen niet zijn opgenomen. Ook de eiken en beuken langs de rechte lanen rondom het Trapezium en de centrale laan (Beeldenlaan) zijn merendeels in groepen per soort gerangschikt. Soms is er een gemengde beplanting.

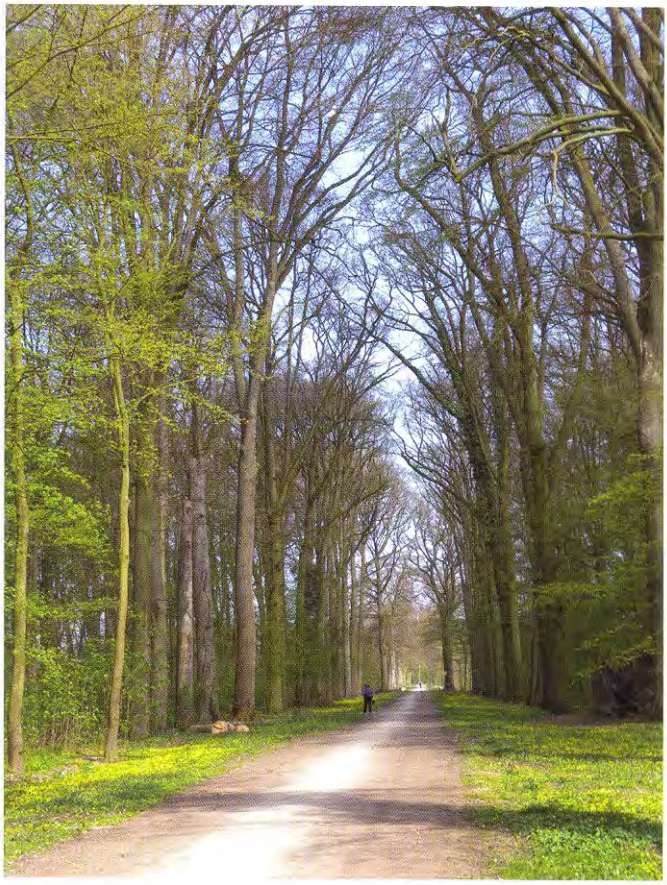

73 Centrale laan in het Trapezium: de Beeldenlaan, links, met brede kroon, de bijna hoogste eik van het land (40 meter).

Een interessante vraag is hoe Zomereik (als lichtminnende boomsoort) en Beuk (als schaduwverdragende boomsoort) zo in elkaars nabijheid hebben kunnen opgroeien. Een verklaring kan deels zitten in de groepsgewijze aanplant. Mogelijk zijn de eiken een aantal jaren eerder geplant om een gunstige concurrentiepositie te scheppen. In ieder geval is de aanplant destijds met grote kennis van zaken gerealiseerd! Behalve Zomereiken en Beuken komen verspreid enkele grotere Gewone esdoorns en Essen voor en aan het begin van de Domlaan nog een monumentale en voor de soort opvallend hoge Witte paardenkastanje van 33 meter.
Opmerkelijk bij de bomen zijn de eerdergenoemde uitzonderlijk grote boomhoogten. Vele bomen zijn tussen de 30 en de 40 meter hoog en tot op grote hoogte takvrij opgegroeid en deels gesnoeid. Een van de Zomereiken langs de Beeldenlaan behoort tot de twee hoogst gemeten eiken van ons land (40 meter). Oorzaak daarvan is gelegen in de aard van de geplante bomen, de kleihoudende en vochtige bodem en het effect van schaduwwerking. Op vergelijkbare landgoederen in

74 Relicten van iepenhakhout (links aan het water, met verdikte stamvoeten) in het Trapezium.

het Kromme Rijngebied komen ook zeer hoge bomen voor, zoals Rhijnestein te Cothen.

In het Trapezium is ook gekeken naar de aanwezige restanten van hakhout, vanwege het belang als cultuurhistorisch fenomeen in de achttiende en negentiende eeuw. Het gaat vooral om iepenhakhout, maar ook hakhout van Haagbeuk en Es komt vrij veel voor. Op een beperkt aantal plaatsen komt geen hakhout voor. Er is merendeels al vele jaren geen sprake meer van actief hakhoutbeheer. De stoven zijn over het algemeen klein (minder dan 2 meter in omtrek) met dunne opgaande telgen erop. Soms kunnen dergelijke iepenstammen vrij hoog worden, tot 15 meter. Soms zijn stammen afgestorven, mogelijk ook door de iepenziekte, en vervolgens vanuit de stamvoet weer uitgelopen.

Verder bevindt zich langs de noordelijke oost-west lopende laan van het Trapeziumbos vrijwel aaneengesloten oud hakhout van Zwarte els, Es, Haagbeuk en een enkele iep.
De determinatie van de iepen is lastig omdat het merendeels jonge bomen zijn die in schaduwrijk milieu groeien. Enkele iepen betreffen de Ruwe iep (Ulmus glabra).

75 Hoog opgaande monumentale beuken tot meer dan 40 meter, uit ca. 1840, in het Trapezium.

Waarschijnlijk bestaat het merendeel uit hybride iepen, d.w.z. hybriden tussen de Ruwe iep en de Gladde iep (Ulmus x Hollandica).

Het Kokkenbos

Het Kokkenbos is een wat merkwaardig aanhangsel aan het Trapezium. Het is gelegen op een lager en natter gebied en in aanleg met aanplant op rabatten. Evenals het Trapezium sluiten de lanen aan op de Middeleeuwse slotenstructuur van de oorspronkelijke ontginningen. De noord-zuid lopende uitstekende paden van het Kokkenbos lopen precies gelijk met de belijningen van de oude ontginningssloten ten noorden ervan. Het Kokkenbos komt samen met het Trapezium voor op de topografische kaart van 1808.[29] Mogelijk is het Kokkenbos bewust bedoeld als een uitbreiding van het Trapezium om bepaalde zicht- en belevingseffecten te bereiken.[30] Een andere praktische verklaring kan zijn dat er op het moment van aanleg behoefte bestond aan meer oppervlakte voor hakhout, gezien de interessante financiële voordelen.

76 Een van de dikste eiken: Zomereik met 420 cm stamomvang in het Kokkenbos uit ca. 1815.

Om het Kokkenbos heen liggen smalle lanen beplant met Zomereik en Beuk, deels in menging en deels gegroepeerd naar soort, en aangeplant rond 1870. Het is ongetwijfeld niet de eerste generatie. In het zuidelijk deel van het Kokkenbos staan drie grote Zomereiken met een stamomtrek van resp. 251, 420 en 220 cm. De dikste eik is als solitaire boom, blijkens jaarringen, aangeplant rond 1815. De twee dunnere eiken zijn vrijwel zeker restanten van een laan die in het verlengde van de parallelle Domlaan door het Trapezium loopt.
De Beuken in de lanen van het Kokkenbos hebben een bijzondere groepering: één laanboom van de rij is veel dikker dan de anderen. Mogelijk betreft het een samengestelde boom of een boomboeket.[31]
Het middendeel blijkt in aanleg uit hakhout te bestaan, daterend uit de eerste helft negentiende en mogelijk nog achttiende eeuw. Over het gehele perceel zien we hakhoutrestanten van Hollandse iep en Es en een enkele stoof van Zwarte els. Haagbeuk is hier niet aangetroffen. Vooral de Essen maken hier een duidelijk oudere

77 Voormalig uitgegroeid essenhakhout en spaartelgen in het Kokkenbos. De verdikte stamvoeten wijzen op het hakhoutverleden.

indruk dan die van het Trapezium. Het hakhout is in de loop van de twintigste eeuw doorplant met opgaande Zomereik, Es, Zoete kers en Beuk.
Van de ondergroei behoren waarschijnlijk Gewone vogelkers, Hazelaar, Eenstijlige meidoorn (tot 12 meter hoogte), Kruisbes en Klimop tot de historische heesters. Wilde kamperfoelie heeft zich hier vermoedelijk spontaan gevestigd.

Aan de buitenzijde van het Kokkenbos zien we langs de slootkanten hakhoutstoven van Zwarte els en in mindere mate van Es. Het hakhoutbeheer is hier nog steeds voortgezet. In de noordoostelijke hoek staat een oude geknotte Schietwilg.

De verlengde Beeldenlaan

De verlengde Beeldenlaan ten noorden van het Trapezium behoort tot de achttiende-eeuwse structuur van het landgoed Oud Amelisweerd. De verlengde Beeldenlaan verbindt Oud Amelisweerd met de Vossegatsedijk en is op te vatten als de achttiende-eeuwse toegangslaan naar het landhuis, vóórdat de brug over de Kromme Rijn was gerealiseerd.[32] Een andere opvatting is dat Oprijlaan, Beeldenlaan en de verlengde Beeldenlaan als een geheel rond ca. 1765 zijn aangelegd. De laan komt voor op de topografische kaart uit 1808.[33] Van de laanbomen zijn in het

78 Noordelijk deel van de verlengde Beeldenlaan met jonge Zomereiken; in de verte het landhuis Oud Amelisweerd.

zuidelijk deel en aansluitend op de Beeldenlaan ca. tien opgaande Beuken behouden gebleven. Deze dateren waarschijnlijk uit ca. 1840. Aan het begin staat een oude Zomereik. Veel oorspronkelijke bomen zijn hier door ouderdom en bodemverdichting uitgevallen. In de noordelijke helft is rond 1930 een jonge Zomereikenbeplanting aangeplant.

Kenmerkend is de doorlopende beplanting langs de slootkant van hakhout van Es, Hollandse iep en Zwarte els. Mogelijk dateert het hakhout uit de eerste helft van de negentiende of achttiende eeuw. In de zuidelijke helft zijn aan de buitenzijden van de sloten knotbomen van de Schietwilg geplant. De Schietwilgen behoren tot dezelfde populatie als die van de rijen knotwilgen ten westen van de verlengde Beeldenlaan in het weiland. Ze kunnen als autochtoon plantgoed worden opgevat.

Een aantal knotwilgenrijen in de weilanden tussen het Kokkenbos en het Vogelenbos sluit aan op de knotwilgenrijen langs de verlengde Beeldenlaan. De perceelscheidingen komen voor op de topografische kaart van 1808. Op deze kaart worden de meest westelijke knotwilgenrijen en de rij langs de verlengde Beelden-

79 Knotwilgenrijen in de weilanden tussen Kokkenbos en Vogelenbos.

80 Rijen met oude geknotte Schietwilgen (linkse gele belijning).

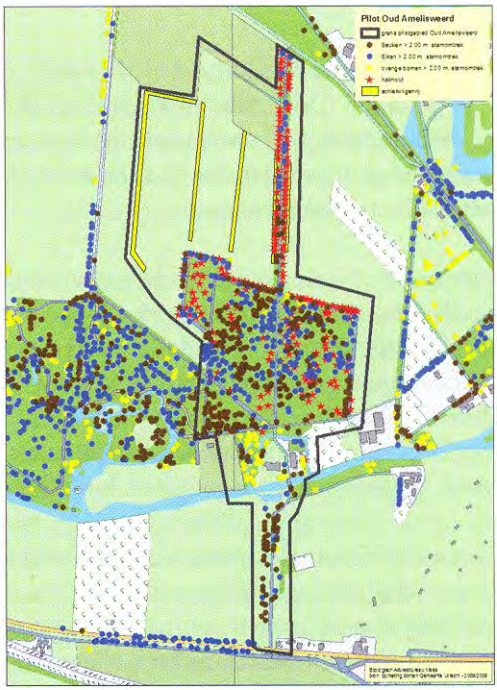

81 Gewone vogelkers, karakteristieke heester van het Trapeziumbos.

laan aangegeven. De rij daartussen niet, die is kennelijk van latere tijd. Het betreft Schietwilgen. Geknotte schietwilgen zijn karakteristiek voor het West-Nederlandse polderland en rivierenland. Ze passen hier goed in het landschap van de Kromme Rijn en de beplanting die eeuwenlang langs poldersloten gebruikelijk was. De wilgen worden nog steeds jaarlijks geknot. Ofschoon het hier waarschijnlijk niet om een speciale wilgenvariëteit gaat, zoals in de griendteelt veelal het geval is, kunnen we de bomen als cultuurhistorisch en autochtoon plantgoed waarderen.

Samenvatting en conclusies landgoed Oud Amelisweerd

Uit het historisch-dendrologisch onderzoek van de pilot Oud Amelisweerd blijkt dat bomen en heesters een wezenlijk onderdeel vormen van de cultuurhistorie van het landgoed. Ze geven een beeld van het historische gebruik ervan door de tijd heen in de vorm van de plaats van aanplant, boomkeuze, soortvariëteiten, kroonbehandeling, hakhout, spaartelgen en knotbeheer. Door inbreng van dendrochronologische technieken en informatie kunnen de tijdslagen van een landgoed beter onderscheiden en gewaardeerd worden. Uit het onderzoek blijkt de grote rol van hakhout van diverse boomsoorten in de achttiende en negentiende eeuw. Opgaande boomvakken spelen vanaf de latere achttiende eeuw een steeds grotere rol. Door het tijdig opkweken van zaden en stekken kan het historisch-genetisch potentieel in stand gehouden worden.

3.4 Nieuw Amelisweerd: bomeneiland in de Helweide

Ten noorden van het Achterbos van Nieuw Amelisweerd staat een opvallende bomengroep in de Helweide. De groep is waarschijnlijk onder tuinarchitect Van

82 Boomgroep in de Helweide, ca. 1885.

83, 84, 85 Drie bladvariëteiten van Zomereik in de Helweide.

86, 87 Helweide; linkerfoto:(in het midden) Ruwe iep en rechterfoto met Hollandse linde cv 'Zwarte linde'.

Lunteren rond 1885 aangeplant.[34] De aanlegperiode en de leeftijd van een op jaarringen gemeten Zomereik stemmen daarmee overeen. De groep is niet alleen opmerkelijk door de monumentale forse bomen, maar ook de variatie aan soorten en variëteiten. We zien er een Hollandse linde (cv. 'Zwarte linde', ca. 3 meter omtrek), een paar Gewone esdoorns (met verschillen in bladvorm), ca. tien Zomereiken met vrijwel alle verschillende bladvariëteiten, Ruwe iep, Beuk, Bruine beuk en Tamme kastanje. Kennelijk is de groep, die als apart groenelement in de weide staat en in het oog springt, bewust aangeplant vanuit een idee voor kleur- en vormvariatie. Vaker worden dergelijke boomgroepen juist als een boomsoort van één variëteit opgezet.

Samenvatting en conclusies landgoed Nieuw Amelisweerd

Nieuw Amelisweerd heeft een Middeleeuwse oorsprong, wat wijst op een lange beplantingsgeschiedenis. Een opmerkelijk groenelement is een gevarieerde bomengroep in de Helweide die opvalt door de grote variatie in kleur, soorten en variëteiten. Het ontwerp en de aanleg van het vrij in een open weide gelegen groenelement wordt wel toegeschreven aan Van Lunteren, ca. 1885. Opvallend is de variatie aan bladvormen binnen de groep van Zomereiken.

88 Bomengroep in de Helweide; januari 2009.

4 Beheer en restauratie van historisch plantgoed

Hierboven is uiteengezet hoe historisch plantgoed gedefinieerd kan worden. Aan de hand van het voorbeeldgenus linde (Tilia sp.) zijn eigenschappen en historische aspecten getoond. Met vier historisch-dendrologische studies van landgoederen wordt gedemonstreerd hoe en welke informatie uit de verschillende tijdlagen verkregen kan worden. Tevens blijkt dat bomen niet zonder meer vervangbaar zijn. In het verleden werd specifiek plantgoed van bepaalde soorten, variëteiten en klonen toegepast.

Behoud van specifiek plantgoed betekent een pleidooi voor een geleidelijke verjonging en zo lang mogelijk behoud van bestaand historisch plantgoed voor een blijvende waarneming van historische kennis, mogelijkheden voor onderzoek en de belevingswaarde.

Ofschoon hier nog een groot onbekend kennisveld ligt, weten we inmiddels dat in Nederland ten minste vanaf de zestiende eeuw boomkwekers plantgoed op de markt hebben gebracht. Het is het historisch erfgoed van kwekerij- en plantgeschiedenis dat we nu nog op landgoederen en in parken tegenkomen.

Blijkens het onderzoek van vier landgoederen komen er cultuurhistorisch waardevolle klonen en variëteiten voor van o.a. Hollandse linde, Hollandse iep, Ruwe iep, Gewone plataan, Oosterse plataan, Gewone esdoorn en Palmboompje. Ook is er minder duidelijk te onderscheiden plantgoed van bijvoorbeeld Zomereik en Beuk, maar ook plantgoed hiervan blijkt niet zonder meer vervangbaar door willekeurig plantgoed.

Knelpunten liggen op verschillende terreinen. Door het ouder wordend bomenbestand vallen er geregeld bomen uit. Door stormen vallen er soms zelfs hele groepen uit. Belangrijk is daarom om tijdig nieuw plantgoed voorhanden te hebben om de gaten weer op te vullen en in te boeten. Een ander probleem is dat het beheer niet altijd gericht is op behoud van boomindividuen of boomgroepen. Ook wordt soms plantmateriaal toegepast dat wel verwant is aan de bestaande bomen en heesters, maar genetisch afwijkt.
De keuze van 'nietsdoen-beheer', veelal gebaseerd op ecologische doelen is zelden in het belang van behoud van specifieke beplantingen. Sommige soorten, zoals Hazelaar en Zomereik zijn typische lichtminners en zijn gebaat bij een soortgericht beheer.
Een ander probleem ligt op het vlak van de beschikbaarheid van het plantmateriaal. Er zijn thans nog nauwelijks kwekers die zich op het terrein van cultuurhistorisch plantgoed begeven hebben. Oude fruitrassen zijn daarbij enigszins een uitzondering. In beperkte mate zijn historische klonen van de Hollandse linde voorhanden in het Lindenarboretum te Winterswijk. Er zou meer interesse gewekt moeten worden bij kwekers voor het cultuurhistorisch fenomeen. Het opzetten van een kweekhoek op landgoederen zelf kan soulaas bieden. Zo ging het vroeger ook vaak.

In de praktijk van het beheer van landgoederen worden cultuurhistorische aspecten en esthetische aspecten vaak met elkaar verward. Zo wordt de keuze voor een totaal nieuwe laanbeplanting bijvoorbeeld, vanwege het heldere, complete en uniforme beeld, vaak beschouwd als een cultuurhistorische keuze. Het effect is echter dat juist door volledige vernieuwing van lanen (of plantvakken) de cultuurhistorische waarde geheel verdwijnt. Bij de keuze van het plantgoed wordt vrijwel nooit rekening gehouden met de cultuurhistorische variëteiten, en vaak ook niet met de soort, plantafstanden, kroonbehandeling, e.d. Aanbevolen wordt om lanen en plantvakken geleidelijk te verjongen en alleen in te boeten als er bomen uitvallen. Lanen en plantvakken met een mix van oude en jongere bomen blijven in hun totaalbeeld steeds een monumentaal karakter behouden. Vanwege hun zeldzaamheid is geleidelijke verjonging noodzakelijk geworden, maar ook uit ecologisch oogpunt is geleidelijke verjonging aan te bevelen. Allerlei organismen, waaronder vogelsoorten, vleermuizen, ongewervelde dieren en mycorrhiza-paddestoelen zijn van oude boombeplantingen afhankelijk. Bedacht moet worden dat veelvoorkomende soorten als Zomereik, Beuk, Es en Hollandse linde, die nu ca. 130-200 jaar oud zijn, nog lang niet toe zijn aan hun fysiologische eindstadium! Naar schatting is in ons land nog slechts 5% van het oorspronkelijke beplantingssortiment (soorten en variëteiten) aanwezig bij buitenplaatsen en parken van vóór 1900.[35] Alle reden om zuinig te zijn op dit onderdeel van ons groene erfgoed!

Informatie over de auteur

Bert Maes (1944) is botanisch ecoloog en cultuurhistoricus. Hij werkte in de jaren tachtig als inventarisator en adviseur bij de Brabantse Monumentenzorg en was daarnaast als landschapsecoloog werkzaam.
Hij is gespecialiseerd in cultuurhistorische groenelementen van buitenplaatsen, parken en tuinen en in inheemse bomen en struiken in het landschap. Sedert 1992 runt hij een adviesbureau.
Van zijn hand verschenen, naast artikelen en rapporten, o.a. 'De Linde in Nederland' (1989), 'Bomen en Monumenten' (1996), 'Inheemse bomen en struiken in Nederland en Vlaanderen' (red., 2007), 'Inheemse bomen en struiken in Het Groene Woud' (2010) en bijdragen aan 'De monumenten van Noord-Brabant: Bergen op Zoom' (1986), 'Ruïnes in Nederland' (1997), 'Bomen en Mensen' (2000), 'Evaluatie Beschermingsplan Muurplanten' (2002), 'Bijzondere Bomen in Nederland' (2010).

Literatuurlijst en noten

Literatuur

Albers, L.H., 2009. Amelisweerd en Rhijnauwen, Cultuurhistorisch onderzoek. Utrecht.

Barkhof, H.R., C.S. Oldenburger-Ebbers & D. Pols, 1992). Enkele kanttekeningen bij het beheer van de tuinen van Rijksmuseum Het Loo. Groen 48, 12.

Bengtsson, R., 2005. Variation in common lime (Tilia x europaea L.) in Swedish Gardens of the 17th and 18th centuries. Alnarp.

Boom, 1982. Nederlandse Dendrologie. Wageningen.

Brouwer, K., 2008. Voor profijt en genoegen; De geschiedenis van bos en landschap van de Zuidwest-Veluwe. Utrecht.

Buiteveld e.a., 2007. 8e Rassenlijst Bomen. Wageningen.

Hoekstra, A., H.M.J. Tromp en N.C.M. Maes, 1998. Groene Bouwstenen. Dendrologisch Onderzoek op Historische Buitenplaatsen. SPHB en Stichting Dendrologie.

Lavalleye, J., 1967. Breugel and Lucas van Leyden. London.

Maes, N.C.M. en T. van Vuure, 1989. De linde in Nederland. SKB. Utrecht.

Maes, N.C.M., 1996. Bomen en Monumenten. Zeist.

Maes, N.C.M., 2000. Cultuurhistorische Waardenkaart Noord-Brabant. Overzicht historische groen-elementen. Provincie Noord- Brabant, 's-Hertogenbosch.

Maes, N.C.M. en L.H. Albers, 2001. Historisch belangrijkste uitgangspunten bij laanbeheer. In Tuin & Landschap 23/11.

Maes, N.C.M., L.H. Albers, P.W.A.Broeders en E. van den Dool, 2002. Singelplantsoen Utrecht. Cultuur-historische waarden en aanbevelingen. Utrecht.

Maes, N.C.M. Maes en E. van den Dool, 2005. Een beschrijving van de cultuurhistorisch waardevolle groenelementen; Beschermd dorpsgezicht Steyl. Utrecht.

Maes, N.C.M., 2006. Huis te Manpad; Advies restauratie lindebeplanting op het voorplein. Utrecht.

Maes, N.C.M., 2007. Oud Groevenbeek; hakhout en hakhoutbeheer. Utrecht.

Maes, N.C.M. (red), 2007. Inheemse bomen en struiken in Nederland en Vlaanderen; herkenning, verspreiding, geschiedenis en gebruik. Amsterdam.

Maes, N.C.M., 2008. Onderzoek monumentale bomen Oud Amelisweerd. Utrecht.

Maes, N.C.M., 2009. Oud-Bussem; historische park- en laanbeplanting. Utrecht.

Maes, N.C.M., E.van den Dool, H. Kuiper en J. Meulenbroek, 2009. Ecologische waarden Landgoederen Oud en Nieuw Amelisweerd en Rhijnauwen. Utrecht.

Maes, N.C.M., 2009. Historische dendrologie Landgoederen Oud en Nieuw Amelisweerd en Rhijnauwen. Utrecht.

Moens, Frank (red.), Girbe Buist, Leo Goudzwaard, Bert Maes, Han van Meegeren, Jeroen Philipona, 2010. Bijzondere bomen in Nederland; 250 verhalen. Utrecht-Amsterdam.

Oldenburger-Ebbers, C.S., 1984. Historisch onderzoek ten behoeve van het opstellen van het beplantings-plan Museumtuin Paleis Het Loo. Groen 40, 6.

Pigott, D.C., 1992. 'The clones of common limes (Tilia x vulgaris Hayne) planted in England during the seventeenth and eighteenth centuries'. New Phytology (121).

Ruskin. J, 1849. The Seven Lamps of Architecture. New York.

Scheele, J., 1987. De historische ontwikkeling van de landgoederen Amelisweerd Rhijnauwen. Gemeente Utrecht.

Spaans, J., 2003. Landgoed Oud-Amelisweerd. Verjonging beplanting Oprijlaan. Gemeente Utrecht.

Woerdeman, T., 1982. Het park van het Huis te Manpad. Doetinchem.

Noten

1 John Ruskin, The Seven Lamps of Architecture, 1849.
2 Oldenburger-Ebbers, 1984; Barkhof and Oldenburger-Ebbers, 1981.
3 Hoekstra e.a., 1998.
4 Maes 1996; Maes 2007.
5 Bouwer, 2008.
6 Lavalleye, 1967.
7 Pigott, 1992.
8 Bengtsson, 2005.
9 Maes, 1996.
10 Mededeling Dr.A. Vanden Broeck en Dr. K. Vander Mijnsbrugge van het INBO, Geraardsbergen, België.
11 Pigott, 1992.
12 Bengtsson, 2005.
13 Maes en Van Vuure, 1989.
14 Huidige beheerder Jan van den Brandhof.
15 Woerdeman, 1982.
16 Bert Maes, 2006.
17 Rune Bengtsson. Variation in common lime (Tilia x europaea L.) in Swedish Gardens of the 17th and 18th centuries. Doctoral Thesis. Alnarp 2005.
18 Voor de geschiedenis en ontwikkeling van Oud-Bussem zie: B. Lang en S van den Berg (SB4 rapport, 2006).
19 Mededeling Dr. L. Albers.
20 Nederlandse Dendrologie.
21 Rapport SB4, 2007.
22 Bert Maes, 2009.
23 Albers, 2009.
24 Maes, 2009.
25 Door Drs. E. Weiss is een aantal boomboringen verricht ten behoeve van ouderdomsbepalingen.
26 Kaart Van Schelle en van de Polder, 1808.
27 L. H. Albers, 2009.
28 Jaarringmetingen E. Weiss.
29 Van Schelle en van de Polder, 1808.
30 Albers, 2009.
31 Albers, 2009.
32 Albers, 2009.
33 Van Schelle en van de Polder, 1808.
34 Albers, 2009.
35 Hoekstra, Tromp en Maes, 1998.

Betekenis en beheer van bomen en heesters als cultuurhistorisch erfgoed
Bert (N.C.M.) Maes

Bomen spelen voor de mens, en zolang de mensheid bestaat, een innige en onmisbare rol.
In de prehistorie hadden bomen en struiken voornamelijk een gebruiksfunctie. Mensen wisten de kwaliteiten van hout, bast, schors, twijg, vrucht en blad van de verschillende soorten, op waarde te schatten en nuttig te gebruiken. Zonder bomen zou de mens niet kunnen overleven.
Later kwam daarbij het gebruik van bomen en heesters voor het genoegen en plezier: de versiering van de woonomgeving met groenelementen, de aanleg van lanen, parken en buitenplaatsen. Vooral na ca. 1500 zal dat in belang toenemen en het vormt thans een thema van ons cultuurhistorisch erfgoed.

De auteur van dit uitgebreide artikel heeft jarenlang onderzoek verricht naar dit boeiende erfgoed van de houtige gewassen en pleit voor zowel meer aandacht voor de authenticiteit en kwaliteit ervan bij restauratie en beheer, als voor de belangstelling voor het onderzoek en de kennis.

ISBN 9789012571883
9 789012 571883

Sdu UITGEVERS